

Storørreten under radaren

Foto: Arnt Mollan

I kjølvannet av gyro, lakselus, sjørrettdød og rotenonbehandlinger har storørrestammene våre fått seile sin egen sjø. Fjorårets gytegroptellinger i noen kjernevassdragene for denne urfisken i norsk fauna, forteller om en seilas som er i ferd med å ende i havari om det ikke tas rev i seilene.

Tekst og foto: Lars Nilsen

Datoen er 8. mai 2010. Etter å ha kjørt Europavei 134 i retning Haukeli, tar jeg brått til venstre ved Åmot, der Vinjeåi i sin tid løp ut i elva Tokke på en voldsom og kraftfull ferd ned mot innsjøen Bandak. 20 kilometer og 500 høydemeter senere er jeg i Dalen. Tettstedet er endestasjo-

nen for båtene som hver sommer sluser tusenvis av turister oppover Telemarkskanalen: Byggverket som ble kalt det åttende underverk da det var ferdigstilt i 1892. To år etter at de 18 slusene sørget for en sammenhengende vannvei de 10 milene fra Skien og inn til foten av Hardangervidda, tok Dalen Hotel imot sine første gjester. Det gigantiske eventyrhotellet oppført i datidens dragestil med tydelig inspirasjon fra stavkirker og vikingetid ble snart kjent blant det europeiske aristokratiet. Keiser Wilhelm av

Gjenkjennelig: Dette er en klassisk form på en Bandakaure.

Ved innsjøen Bandak: Sportsfiskere anno 1900.

Tyskland og kong Leopold av Belgia gjestet stedet, og det tok ikke lang tid før også britiske lakselorder fant veien. En arkitektonisk perle midt i ingenmannsland med menyer og vinkart av høyeste europeiske standard var grunn god nok for en engelsk aristokrat til å legge veien innom på vei til laksefisket på Vestlandet. Men vannveien til enden av Bandak interesserte en fiskekjørt engelskmann også på grunn av noe mer: Noen hundre meter fra hotellet var det en nydelig innløpselv det gikk gjetord om helt til Londons fornemme fluefiskeklubber. Et par kilometer oppover i elvedalen hadde Tokke gjort fra seg sitt voldsomme fall fra fjellene i nord og egnet seg ypperlig for fiske. Store mengder løsmasser var trukket med av strømmen i tidenes løp og hadde dannet et deltaområde der elven rant inn i Bandak, et grunt produktivt område som skapt for produksjon av næringsdyr for fisk. En slik juvel av en innlandselv kun noen lange fluekast fra en bar som serverte de deiligste gin tonics, var nesten for godt til å være sant. I det første tiåret etter hotellet åpnet var det dermed til stadighet engelske fiskere å se langs breddene og i båter ute på deltaområdet. Fangstene var gode og fiskehistoriene svirret i salongene på hotellet. En gjenganger var fortellingen om en stor perlemorfarget sluk, som hadde lurt innpå 30 storørreter i Tokkeåi på en eneste natt.

Men fisket i Tokkeåi ble beskrevet lenge før Telemarkskanalen og hotellet i Dalen var tiltenkt. I 1862 fortalte en Mourdant Roger Barnard om: «en førsteklasses ørretelv med kulper, som en ivrig fluefisker vil fryde seg over å væte snøret i. En kan få svært stor ørret, og de som liker å bruke spinner vil ha glede av og ro frem og tilbake foran elvemunningen.»

35 ØRRETER PÅ FLUE
Norges første statlige fiskeriinspektør Magnus Gabriel Hetting oppdaget også Tokkeåi og deltaet sine spesielle fiskeforekomster. I innlandsfiskets tjeneste reiste han

land og strand rundt, men skulle han fiske selv var Dalen hans favorittsted. En morgen i 1855 tok han visstnok 35 ørreter fra 500 g til 3 kg på flue i utløpet av Tokkeåi.

Men på begynnelsen av 1900-tallet opphører historiene om det eventyrlige fisket. Undersøkelser som ble gjennomført av fiskeribioologen Hartvig Huitfeldt-Kaas i 1911-1913 konkluderte med at fisket ikke var spesielt bra, «selv om det fantes en mindre del meget store fisker som ikke sjelden oppnår en lengde av 70-80 cm og derover».

Noe hadde skjedd. Det hadde vært behagelig å gi engelskmennene og hard beskatning fra sportsfiskere skylden. Men forklaringen lå i det som skulle bli den avgjørende faktoren for at storørretstammene ikke bare i Bandak, men i alle vassdragene som huser slike stammer, ble gradvis svekket på 1900-tallet og nå er i ferd med å forsvinne: Menneskestyrte manipuleringer av vassdragene uten kunnskap om eller tanke på konsekvensene for de organismene som har vendt seg til naturens svigninger gjennom tusenvis av år.

I den siste halvdel av 1800-tallet var den industrielle revolusjon i full gang, og de nye industribedriftene som poppet opp som paddehatter, etablerte seg langs de store elvene. Som Akerselva var livsnerven for industrien i hovedstaden, var Skiensvassdraget det samme for bedriftene i Grenlandsområdet. Å være avhengig av norske naturens luner var uforenelig med stabil og profesjonell industriproduksjon, og særlig behovet for å temme vannmassene ble snart prekært. På samme tid som hovedvassdraget gjennom Nordmarka ble regulert for å sikre vannforsyningen til hovedstaden, ble det gitt tillatelse til bygging av en dam som skulle regulere vannstanden i storørretsjøene hvor Bandak var den innerste. Sammen med byggingen av Telemarkskanalen ble dermed økosystemet som bidro til det eventyrlige fisket øverst i Skiensvassdraget, endret. Hvor negativ innvirkning dette hadde for storørretstammen

«Lokale fiskere oppvokst ved vannet og elva hadde verken ønske om eller for vane å breske seg. Dermed hadde Bandaks storørreter gått under radaren både for forskere og sportsfiskere i mange tiår.»

Lita jente, stor aure: May Anita Brattestå med en sværing på 12,5 kilo i 1980.

Bandakaure: Endre Brattestå med en Bandakaure på 12 kilo, tatt i 2009

Tips!

www.bandakkanalen.no gir deg informasjon, kontinuerlige oppdateringer om undersøkelser, visjonene og fremdriftsplanene, gamle og nye fangstrapporter, nyheter og reportasjer om andre tiltak og planer.

vet ingen, men i baren på Dalen hotell ble det langt mellom fiskehistoriene, og da stortinget ga klarsignal til utbyggingen av Tokke-Vinje vassdraget 23. april 1956, var hensynet til storørret et ikke-eksisterende tema.

PÅ DAGSORDEN

Da Statkraft fikk klarsignal til å sette i gang med det som skulle bli en av historiens største vannkraftutbygginger, var premisset at det kunne kreves revisjon av vilkårene etter 50 år. Det gjorde Tokke og Vinje kommune i 2006, og det var dette som førte meg til Dalen denne maidagen i 2010. Storørreten hadde nemlig igjen kommet på dagsorden. Å utrede dens status og vilkår var en viktig del av revisjonsarbeidet Statkraft måtte igangsette.

I 2010 ble NINA engasjert for å lede de biologiske undersøkelsene i Tokkeåi og deltaområdet. Prosjektet skulle gå over tre år og Morten Kraabøl ble ansvarlig for prosjektet. Hans overbevisning om at Mjøsa

huset landets flotteste storørreter, fikk brynet seg bare minutter etter han ankom Dalen på sin første befaringsstur. Da han entret døren til Dalen hotell, ble han møtt av en utstoppet ørret som henger sirlig dandert på veggen i resepsjonen. Fisken var tatt i 2003, veide 15,3 kilo og var så butt og feit at han knapt hadde sett noe liknende.

UNDER RADAREN

Selv om historiene om de store ørretene i Bandak hadde stilnet hen etter glansdagene før de menneskelige påvirkningene resulterte i en betydelig svekkelse av stammen, ble det fortsatt fanget et betydelig antall storfisker både i sjøen og i Tokkeåi. Men fangstene ble ikke gjort av sportsfiskere med behov for å skryte av sine bragder. Lokale fiskere oppvokst ved vannet og elva hadde verken ønske om eller for vane å breske seg. Dermed hadde Bandaks storørreter gått under radaren både for forskere og sportsfiskere i mange tiår.

Rekordfisk: Ivar Haukelidsæter med rekordørreten på 15,3 kilo.

Ivar Haukelidsæter hadde fisket i Bandak et helt liv, og den bælte ørreten som hang i resepsjonen på Dalen hotell var ingen slenger. Den var en av mange titalls storfisker som var avbildet i fotoalbumene hans, som forskningsleder Morten Kraabøl fikk se da han besøkte karer som hadde fiskerett i sjøen og hadde drevet et målrettet fiske etter de store individene. Side opp og side ned med bilder av svære ørreter med tydelige karakteristika talte sitt tydelige språk. «Oppdagelsen» av en storørretstamme med like store individer og like urgamle gener som Mjøsørretens, gjorde sterkt inntrykk. Da jeg traff han et par uker etter hans første befaringsstur foreslo han at jeg skulle henge meg på. Både Statkraftprosjektet og den videre oppnøstingen av historien og skjebnen til en av de få og unike storørretstammene i Telemark hadde et stort formidlingspotensiale. Jeg var ikke vanskelig å be, og året etter ble nettstedet bandakkanalen.no etablert.

Storørretstammen i Bandak som bruker Tokkeåi som gyte og oppvekstelv, er en urinnvandrer som ble innestengt i vassdraget da isen ble borte og landet hevet seg etter sist istid for 10000 år siden. Den tilhører en av flere sterkt reduserte storørretstammer som bor i de store lavlandsinnsjøene våre. Den er en del av den norske grunnfaunaen og DNA-analyser har vist at den har gentske markører, som skiller seg fra andre ørretstammer.

KRITISK LAV BESTAND

Storørretens gytegroper er store. En anerkjent metode for å estimere populasjonen er derfor å telle antall gytegroper senhøstes. De siste årenes tellinger i Tokkeåi vitner om en kritisk lav bestand. Trolig dreier det seg om et hundretalls individer. Tallene fra Randselva hvor storørretene fra Tyrifjorden går opp for å gyte, er like nedslående. I 1997 ble det laget en oversikt som registrerte 27 innsjøer med sikre storørretstammer i Norge. 148 av de opprinnelig

Storørret og stor ørret

Storørretbegrepet er upresist. Det er hundrevis av vann og vassdrag hvor det finnes ørreter som spiser seg fete og tunge på fiskediett. Men når det snakkes om storørretbestander er det ikke bare størrelsen men også levested, genetikk og livsløp det dreier seg om.

Da Direktoratet for naturforvaltning fikk utarbeidet et forslag til nasjonal forvaltningsplan for storørret for 20 år siden ble den definert som en selvreproduserende stamme med regulær forekomst av fiskepisende individer, som har et nisjeskift i livshistorien hvor overgang til fiskediett gir et markert vekstomslag: En gruppe storørretindivider som tilhører samme gytepopulasjon, reproduksjonsmessig atskilt fra andre grupper.

Storørretens livsløp likner laksens og sjørretens. Etter to til fem år i elva den blir født smoltifiserer storørretungene og legger på svøm til nærmeste innsjø. Her blir de værende og går aldri ut i saltvann. Det er i innsjøen de blir fiskepisere. Der det finnes krøkle stimer denne ofte i stort antall i de høyere vannlagene. Den er lett å få øye på og liten nok til at ørreter på bare 30 cm kan ta den. Hunderørreten begynner å spise krøkle med det samme den kommer ut i Mjøsa etter oppvekstårene i Lågen. Den legger på seg ca en kilo den første sommeren og vokser nesten eksplosivt fram til den dør i relativt ung alder. Den blir sjelden eldre enn ti år. Da er storørretene i Bandak knapt ferdig med puberteten og har enda ikke gått over på dietten som gir den en karakteristisk kroppsfasong og enorm vekt. Her finnes ikke krøkle, men enorme mengder sik som ørretene må være nærmere 60 cm for å gi seg i kast med. Når så skjer øker vekten dramatisk, og dette vedvarer fram til livet ebber ut. Da kan de ha blitt godt over 20 år.

Der Mjøsørreten utvikler en torpedolignende kroppsfasong, blir dens sikspisende slektning butt og tjukk. Det er mindre mat i ei krøkle enn en sik. Mjøsfisken må derfor stadig på jakt i motsetning til sikspiseren som lever langt mer bedagelig. Trolig er det derfor den får en annen fasong og er vanskeligere å ta på sluk og wobblers enn sine fettere og kusiner som livnærer seg på krøkle.

Storfangst: Fiske i resepsjonen på Dalen Hotell.

176 stammene ble kategorisert som utryddet, sårbare eller truete. Med unntak av lokaliteter som Bandak, Tyrifjorden, Mjøsa og noen få andre vet vi svært lite om hva som har skjedd de siste 20 årene. Storørreten har ikke vært viet annen oppmerksomhet enn det enkelte ildsjeler har klart å få til.

At karer som Ivar Haukelidsæter og andre garnfiskere bidro til en kraftig reduksjon i den allerede lave bestanden i et vann som Bandak, er utvilsomt. Men i dag er det ikke garnfiske og storørretjegere som er trusselen. I Bandak har det vært fiskeforbud i årevis og mange andre lokaliteter har enten fått nye fiskeregler eller har forvaltningsgrep på gang som skal forhindre eller redusere beskatningen. Skal storørreten reddes ligger ansvaret på de som påvirker og manipulerer dens livshabitat i negativ retning. I dag er dette i første rekke kvannkraftindustrien. I høst vedtok flere fylkesting miljøoffensive vannforskrifter, som stiller strenge krav til utbyggingene. Vi vet hva som kan muliggjøre sameksistens mellom kraftindustri og vandrende fiskestammer. Dette krever imidlertid tiltak som koster penger og en viss mengde frie vannmasser som ikke går i turbiner. ■

fiske@egmont.com

– Nytenkning må til!

Lovverket sier ingenting om storørretens rettigheter. For å redde den må vi tenke nytt, mener Georg Rieber Mohn.

– Dersom viktige villaksestammer hadde kommet ned på det nivået som storørretstammene befinner seg på, ville alt sportsfiske etter laks bli stanset, vanntilførselen fra kraftverkene gjort bærekraftig med stor vekt på fiskens biologi, og det ville bli satt i gang storstilte habitattforbedrende tiltak i vassdragene. Lakselobbyen hadde rent ned i dørene i Stortinget, sier Georg Rieber Mohn.

– Men hva skjer med storørreten? I høst sendte Ringerike Sportsfiskere og Norges Jeger- og Fiskerforbund et høflig brev til Klima- og Miljødepartementet med beskrivelse av storørretens kritiske situasjon og med forslag om oppnevning av et utvalg for utrede denne og foreslå forbedrende tiltak, som f.eks. nasjonale storørretvassdrag? Hva har skjedd. Brevet er ikke engang besvart mange måneder senere. Det sier alt om storørretens plass i miljømyndighetenes bevissthet. Det er ganske skandaløst å behandle et godt begrunnet brev fra ildsjeler og en stor medlemsorganisasjon på en så arrogant måte, fortsetter han.

Hva sier lovverket om storørretens rettigheter?

– Det korte svaret er at lovverket sier ingenting. Det er påfallende at den aktuelle loven heter lakse- og innlandsfiskekollen. Laksen har fått en fremtredende plass i loven med egne vernebestemmelser, mens storørreten tilhører den grå masse av innlandsfisk og likestilles i loven med f.eks. mort, uten at jeg skal si noe vondt om mort. Selvfølgelig gir loven miljømyndighetene muligheter for på ulike vis å regulere situasjonen for innlandsfisk, og det heter i § 7 første ledd at hensynet til fisken skal innpasses i planer etter plan- og bygningsloven, og etter annet ledd kan myndighetene gi bestemmelser om fysiske tiltak, terskler m.v. i vassdrag. Men med

Her er det storørret

Oldvannet, Hornindalsvannet, Breimsvannet, Storfjorden, Skogseidvannet, Stordalsvannet, Selura, Øvre og Nedre Tokke, Tinn-sjø, Seljordsvannet, Eikeren, Norsjø/Heddalsvann, Sperillen, Tyrifjorden, Ulvenvannet, Maridalsvannet, Lågen, Hurdalssjøen, Selura, Mjøsa, Vorma, Randsfjorden, Atnsjøen, Stor-sjøen, Glomma, Veksen, Isteren, Femunden, Langsjø og Passvikvassdraget.

spesielt sikte på storørretens situasjon er det grunn til å merke seg den samme paragrafens fjerde ledd, som presiserer at det nevnte annet ledd, om myndighetenes adgang til å gi bestemmelser om fysiske tiltak, ikke gjelder tiltak som krever konsesjon etter lov om vassdragsreguleringer eller vannressursloven. Dermed er altså de myndigheter som har til oppgave å verne storørreten (og morten), satt sjakk matt av kraftinteressene. I vassdragsreguleringsloven bør man særlig merke seg § 8: «Konsesjon til en vasskraftregulering bør vanligvis bare gis, hvis skader eller ulemper for allmenne eller private interesser anses for å være av mindre betydning i sammenligning med de fordeler som reguleringen vil medføre». Gjett hvilke interesser som gis forrang når kilowattimer står mot noen skarve ørreter! Det samme utfallet av interesseavveiningen får vi ofte også når det er spørsmål om å endre manøvreringsreglementer.

Hva må til for å få iverksatt tiltak og nye konsesjonskrav som virkelig monner?

– Det må nytenkning til. Og den kommer bare hvis trykket blir sterkt nok. Alle vi som vet noe om storørreten, som vet hvilken enorm sportsfiske dette er, og hvilke turismemuligheter som ligger i en tilrettelegging for sportsfiske, må forene våre krefter og bli en kraftfull lobby. Forskere, grunneiere, sportsfiskere og miljøvernentusiaster må komme sammen og utarbeide strategier. Få mediefolk engasjert i saken. Blir presset stort nok, kommer politikerne ut av sine huler. Her har vi mange erfaringer fra villakssaken, sier Georg Riber Mohn.